

**МІСЦЕВЕ СІЛЬСЬКЕ НАСЕЛЕННЯ ПІВДНЯ УКРАЇНИ, ЯК
ДЖЕРЕЛО ПОПОВНЕННЯ ПРОМИСЛОВОГО
РОБІТНИЦТВА НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ
XX СТ.**

Автор, використовуючи як вже відомі, так і маловідомі матеріали, розглядає питання, пов'язане з формуванням промислового робітництва російських губерній Півдня України наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. із місцевого селянства, як одного із його найголовніших джерел. Наводяться дані, які демонструють, яким чином відбувався процес пролетаризації місцевого селянства, аналізуються характерні особливості його закріплення на найближчих підприємствах.

Вивчаючи питання, пов'язані із соціальною історією промислового робітництва Донецького краю, неможливо не поставити проблему джерел його формування. В своїх працях за радянських часів цю проблему вивчали Нестеренко О.А., Сірий Ю.Й., Лось Ф.Є., в умовах незалежності України ця проблема подальшої наукової розробки не знайшла, і багато питань, пов'язаних із соціально-економічними і демографічними аспектами так і залишилися, на наш погляд, не до кінця розглянутими.

Практична значимість цього матеріалу полягає в тому, що він може бути використаний при підготовці лекцій і спеціальних курсів для студентів вищих навчальних закладів, написанні посібників та підручників, краєзнавчій роботі в загальноосвітніх школах.

Для Донбасу, як і для інших промислових районів Півдня України, великого значення набувало питання, чи буде джерелом формування і поповнення кадрів робітників місцеве населення. Саме цим, в значній мірі, визначалася залежність робітників від підприємств у житловому питанні і, навіть, в економічних відносинах обумовлювалося формування національних кадрів промислового робітництва.

Дослідники історії пролетаріату на Україні, як правило, пов'язують питання про місцеве населення як джерело формування кадрів робітників з їх національним походженням. На жаль, деякі автори змішують поняття «український» і «місцевий», що перешкоджає вивченню цього питання. Так, А.О.Нестеренко пише: «З розвитком капіталізму в Росії і на Україні кількість робітників-українців все більш зростала. Оновлення рядів промислового пролетаріату відбувалося в значній мірі за рахунок місцевого, тобто українського населення» [1, с. 158]. Далі наводяться приклади відходу на заробітки до підприємств і шахт Донбасу населення Бахмутського і Слов'яносербського повітів.

Йдеться про місцевих українських робітників, а наводяться приклади місцевих робітників зовсім в іншому сенсі слова.

Якщо говорити про пролетаріат України в цілому, то, на наш погляд, особливої різниці в цих термінах немає, оскільки важливо з'ясувати, чи був робітник українцем. Для районів Горлівки, Юзівки і Макіївки, що входили до різних губерній, в однаковій мірі були місцевими вихідці і з Бахмутського та Слов'яносербського повітів Катеринославської губернії, і з Таганрогського округу області війська Донського. Для Катеринослава або Миколаїва, в однаковій мірі не були місцевими вихідці з Подільської, Київської, Орловської або з іншої губернії.

Таким чином, формування кадрів промислових робітників за рахунок місцевих джерел вело ще й до деяких особливостей як гірників і металістів, так, й інших робітників. Мається на увазі те, що якщо це були мешканці того ж населеного пункту, в якому знаходилося підприємство, або жителі оточуючих його сіл, то вони, як правило, були забезпечені житлом. Це допомагало їм вистояти в роки криз або в період локаутів, коли робітники, втративши роботу, як правило, втрачали і дах над головою. Тим часом, саме важкі житлові умови на Донбасі часто заважали місцевим робітникам міцно осісти на одному місці. Проживання сім'ї у районі заводу або шахти полегшувало умови життя, та й настрої членів сім'ї і самого робітника. У разі його смерті або каліцтва, сім'я могла розраховувати на якусь допомогу родичів, що проживали поруч. Якщо малоземельному або однокінному селянину з віддаленої від Півдня України губернії було важко відірватися від господарства та сім'ї і податися на тривалі заробітки, то місцевому мешканцю це було набагато простіше зробити.

Правда, це затягувало його повний відрив від власного господарства. Але, переконавшись в тому, що хазяїном йому не стати, він легше продавав свій клаптик землі і ставав промисловим робочим у буквальному розумінні слова. Прив'язаність місцевого робітництва до власного шматка землі або до хатини заважала ще й тому, що це утруднювало їх перехід з одного підприємства до іншого, крім того, вони легше за інших погоджувалися на зниження заробітної платні. Тому, всі ці обставини теж позначилися на процесі формування і розвитку промислового робітництва у досліджувані нами роки.

Таким чином, для вивчення всіх аспектів складу робочих промислового Півдня України потрібно з'ясувати якою мірою корінне населення (у вузькому сенсі слова) було джерелом поповнення його рядів. По-перше, нам треба визначитися, кого вважати не місцевим робітником, а кого місцевим. У дореволюційних земських чиновників, статистиків і економістів не було єдиного критерію з цього приводу.

Одні мали на увазі під місцевими тільки жителів даного населеного пункту, інші – повіту, треті – губернії. З цим зіткнувся і А.В. Погожев у своїй праці «Облік чисельності і склад робочих в Росії» [2, с. 92].

З цієї точки зору найбільш доцільно було б вважати місцевими робітниками тих, хто має походження з того ж населеного пункту, в якому працював. До місцевих також слід було б віднести і тих робітників, які могли б протягом вихідного дня доїхати додому і повернутися назад на роботу. Залежно від транспортних можливостей ця відстань, мабуть, не перевищувала 40-50 верст. На жаль, ні джерела, ні вивчена нами література не дають можливості провести таке ретельне дослідження і дати однозначну відповідь. Тому під місцевими робітниками ми будемо мати на увазі тільки вихідців з тієї губернії, на території якої знаходилося підприємство. Разом з тим, по можливості, будемо намагатися з'ясувати, якою мірою джерелом поповнення рядів робітників гірничопромислових підприємств Півдня України було населення саме в цьому сенсі слова..

Через неузгодженість у розумінні термінів «прийшлий» і «місцевий» джерела, в яких йде мова про таких робочих, важко порівняти. У відомостях Статистичного бюро Ради з'їздів гірничопромисловців Півдня Росії (табл. 1) за 1900 р. шахтарі розподілені по губерніях, з яких вони вийшли. Згідно з цими даними з Катеринославської губернії вийшло 11,5%, а з Донської області – 4,8% всіх шахтарів Донбасу. З матеріалів урядової анкети за 1902 р. на вугільних копальнях (з числом робочих тисяча і більше осіб) вихідці з Катеринославської губернії склали 19,5%, а вихідці з Облесті війська Донського – 12,7% [4, с. 98]. Різниця в показниках за 1900–1902 рр. дуже велика, навіть з урахуванням того, що в кризові роки з шахт пішли, перш за все, «прийшли» (не місцеві) робочі. Якщо ж узяти до уваги, що на дрібних шахтах питома вага місцевих робочих була значно більшою, ніж на великих, то все одно доведеться визнати, що відсоток місцевих робочих серед всіх шахтарів Донбасу був доволі високий.

Виходячи із цифр анкети 1902 р. викликають великий сумнів дані про відсоток місцевих робочих на металургійних заводах. Згідно анкетних даних місцевих робітників було: на Катеринославському трубопрокатному заводі 16,6%, а на шести металургійних заводах на теренах самої Катеринославській губернії – 9,8%, на Таганрозькому металургійному заводі – 20,5%, на Сулінському – 9,2%, на Миколаївському суднобудівельному, механічному і ливарному заводі – 44,9% [4, с. 99]. Виходить, що, за винятком Таганрозького і Миколаївських заводів, на всіх інших питома вага місцевих робочих була нижча, ніж на шахтах. Насправді, справа тут, мабуть, в іншому. Коли на заводах заповнювалася анкета, то під місцевими розуміли лише тих робітників, які були жителями населеного пункту, на території якого зна-

ходився завод. Якщо ж врахувати всіх вихідців з губернії, на території якої розміщувався завод, то їх частка тоді помітно збільшиться. Так, за даними паспортних книг Миколаївського заводу, на які поси- лається Ю.Й.Сірий, на 2694 робочих, яких було прийнято в 1900 р. на підприємство, 113 осіб (4,2%) були мешканцями Миколаїва, 1350 – мешканцями решти Херсонської губернії, а всього місцевих жителів було 1463 чол., або 54,3% [4, с. 99].

Таблиця 1.

Розподіл шахтарів Донбасу за місцем їх прописки за даними на 1900 р.

Назва губернії	Число робочих, зайнятих видобутком вугілля	%
Воронезька	3900	6,9
Інші губернії	1955	3,3
Казанська	506	0,9
Калужька	2074	3,6
Катеринославська	6543	11,5
Київська	391	0,7
Курська	7216	12,9
Могильовська	2668	4,7
Ніжегородська	328	0,6
Область війська Донського	2726	4,8
Орловська	10410	18,3
Пензенська	319	0,6
Полтавська	534	0,9
Рязанська	1598	2,8
Симбірська	349	0,6
Смоленська	2050	3,6
Тамбовська	3778	4,9
Тульська	3353	5,9
Харківська	5819	10,2
Чернігівська	1372	2,4

Якими б неповними не були офіційні відомості про кількість місцевих робочих на шахтах і заводах Півдня, очевидним є те, що до початку ХХ ст. їх питома вага була значною: близько 16% у вугільній промисловості і до 20% (а в деяких випадках і більше) на металургійних заводах. Необхідно відзначити, що на підприємствах, розміщених у містах, місцевих робочих було більше, ніж на сільських. Грунтуючись на даних про більшість підприємств Росії початку ХХ сторіччя, А.В.Погожев дійшов висновку: чим крупніше підприємство, тим більше на ньому працює «прийшлих» робочих [2, с. 96]. Це буде вірно, якщо вести розмову загалом про великі підприємства. Але на однорідних підприємствах питома вага місцевих робітників була більшою в містах, ніж в сільській місцевості. Якщо ж використову-

вати матеріали, які були у розпорядженні А.В.Погожева, то виявиться, що в 1902 р. частка місцевих робітників на підприємствах в містах і поза ними істотно відрізнялися.

За тими ж даними на деяких міських підприємствах відсоток місцевих робочих був ще вищий. Так, в Головних майстернях Владикавказької залізниці в Ростові, з трьох тисяч робітників місцевими були 1823, тобто 60,8%, на двох тютюнових фабриках в Ростові з 2683 осіб місцевими були 1795, або 66,9%.

До числа місцевих робітників входили як селяни, так і міщани – жителі Катеринослава, Миколаїва, Таганрога, Горлівки, Луганська, Маріуполя, Олександрівськ-Грушевська, Херсона, Одеси та інших міст України. Джерелом формування робочих були й донські козаки.

Як вже відзначалося, ми не маємо в своєму розпорядженні тих статистичних відомостей, які дозволили б нам точно визначити частку місцевого населення в загальній кількості шахтарів і металістів Півдня України. Але ряд цілком прийнятних відомостей все ж таки дає уявлення з цього питання. У «всеподданнейшем» звіті катеринославського губернатора про стан у губернії за 1900 р. наголошується, що «в багатьох селянських товариствах наділ землі на чоловічу душу скоротився до кінця ХІХ в. до однієї десятини, а то і менше». Орендувати землю у поміщиків такі селяни не можуть, орендна платня така висока, що вести господарство немає сенсу. Тому, селяни східних повітів, тобто розташованих на території Донбасу, знаходять застосування своїй праці на промислових підприємствах. Добробут таких селян не залежить від гарного або поганого врожаю [4, с. 100]. Іншими словами, такі селяни землеробством практично не займаються, оскільки своєї землі у них немає, а чужу вони орендувати не можуть, тому і шлях в промислові робітники для них абсолютно неминучий.

Ці загальні відомості губернатора і висновки на їх основі можна конкретизувати. Так, у 1911 р. в Словоаносербському повіті (без м. Луганська) 11,5% місцевих селянських господарств були без надільними, або безземельними; 13,6 господарств мали менш, ніж по одній десятині землі; 25,5 – не більше трьох десятин [5, с. 531]. За тими ж відомостями приблизно 6% сільського населення округу (близько 11300 чол.) працювало на заводах і копальнях.

Не менш цікаві відомості по іншому повіту на території Донбасу – Бахмутському. Саме уберезні 1910 р. відбувся Х з'їзд земських лікарів і представників земських установ Катеринославської губернії. Лікарі Б.О.Уманський і М.М.Коношинський зробили на ньому ґрунтовну доповідь про стан земської медицини у Бахмутському повіті. Вони підкреслили, що дані, які приводяться в їх доповіді, є точними. Згідно з цими даними, що відносилися до 1907 р., три чверті населення Бахмутського повіту майже виключно займається сільським господар-

ством. Решта населення або поєднувала заняття сільським господарством з роботою на гірничих промислах, або жила виключно за рахунок роботи на заводах і копальнях. Останнє, перш за все, відноситься до шести волостей в центрі Донбасу, населення яких було погано забезпечено землею (табл. 2).

У цих волостях Бахмутського повіту в 1907 р. було 3376 дворів, в яких мешкало близько 11 тис. чоловік, які або зовсім не мали землі, або не могли жити за рахунок свого наділу. У доповіді також вказувалося, що, окрім названих шести, були й інші волості, які погано забезпечені землею. Наприклад, у Званівській волості (1640 дворів, 9348 чол.) на двір в середньому приходилося менше, ніж по три десятини землі. Очевидно, що двори були різної заможності, і безземельним нічого не залишалося, як йти або в найм, або, зокрема, на заводи і шахти.

Таблиця 2.

Характеристика малоземельних волостей Бахмутського повіту в 1907 р. [5, с. 249-250]

Волость	Число дворів з наділом землі			
	без землі	0,25 наділу	0,5 наділу	В середньому на двір чоловік
Верівська	108	476	32	3,5
Григор'ївська	152	40	70	3,2
Залізнянська	–	29	–	3,8
Камишевахська	428	445	230	3,3
Лисичанська	271	37	127	2,9
Усього:	959	1027	459	3,3

У доповіді сказано, що заробітки на гірничопромислових підприємствах «не тільки врівноважують малоземелля селян, але й у багатьох випадках забезпечують їх в більшій мірі, ніж наявність великої кількості землі» [5, с. 164, 166]. Ці слова могли відноситися тільки до тих, хто мав землю. Але, якщо врахувати часті неврожаї і нестачу худоби як тягової сили, то стає очевидним, що робітники з наділом в роки столипінської аграрної реформи змушені були б скоріше від землі відмовитися. В першу чергу, це відноситься до кваліфікованих робітників, заробітки яких матеріально забезпечували сім'ю більше, ніж клаптик землі.

Таке ж положення було і в інших губерніях і повітах Південного промислового району Російської імперії. Так, з матеріалів «Сільськогосподарського огляду Верхньодніпровського повіту за 1912 рік», на який посилається Ю.Й.Сірий, витікає, що через безземелля і малоземелля (21,2% дворів мали менш, ніж по 2 дес. землі) багато селян були змушені найматися на місцеві залізні копальні. А вони склали 20% всіх робочих [4, с. 102].

До місцевих джерел поповнення промислового робітництва підприємств Півдня України належали і донські козаки. Так, за відомостями обласної присутності у селянських справах до кінця 1904 р. середньодушовий наділ землі на території Облaсті війська Донського складав 1,3 десятин. Природно, що це призвело до виникнення тут великої кількості безземельних і малоземельних селян. За тими ж даними на 1902 р. в Облaсті проживало 89550 душ чоловічої статі, так званих іногородніх селян і міщан, які надільної землі зовсім не мали, і змушені були її орендувати [5, с. 249-250]. Але надзвичайно висока орендна платня і конкуренція з боку селян інших губерній робили їх господарювання безглуздим, а роботу батрака не вигідною, і місцеві селяни йшли в промислові робочі та в «служіння». Ось що, наприклад, доповідав помічник податкового інспектора Таганрозького округу за підсумками обстеження господарського стану селян Горіхівського сільського товариства за 1905 р. Так, 30% селян товариства «повинні були б бути визнаними вже остаточно вибитими із сільськогосподарської колії», 40% складають ті, які ще намагаються налагодити господарство, але «поза сумнівом під впливом важких економічних умов скоро перейдуть в категорію тих, що втратили зв'язок із землею... Посів, прибирання хліба і підвезення його з економії на найближчі станції залізниці й ринки [Таганрог і Ростов. – С.С.], що не так давно служили для селян обстежуваного товариства доходною статтею добробуту, але рік від року наплив тих, що шукають роботу з Центральної Росії і у зв'язку з широким введенням у всіх, більш-менш великих господарствах вдосконалених знарядь і машин скоротили попит на робочі руки і довели заробітну платню до мінімуму, примушують населення зосереджувати свою увагу на гірничозаводській промисловості, вважаючи, таким чином, головним джерелом доходу заняття, що не мають ніякого відношення до традиційної селянської праці – обробки землі» [4, с. 103].

Таким чином, донські селяни стають пролетаріями і робочими з наділами. У значній частині останніх зв'язок із землею формальний. Тому, в роки столипінської аграрної реформи вони позбавляються землі. Характерним показником цього процесу служить і газетне повідомлення про те, що селяни с. Кагальник Облaсті війська Донського вийшли із общини і поспішають позбутися своїх наділів. Так, «з 131 власника, що першими вийшли на відруб, 85 негайно позбулися своїх наділів, продавши їх по нечувано низьким цінам» [4, с. 103].

За відомостями Донського статистичного комітету за 1898 р. 14336 козаків вже не жили в станицях, 12619 не мали ніякого господарства, 6047 мали заробіток службою в працівниках, 459 – служили на залізниці, 649 – на пароплавах і човнах, значна кількість козаків займа-

лася візництвом, ремеслом і так далі [4, с. 104]. У кінці XIX – на початку XX ст. козаків-робочих нерідко можна було зустріти як на підприємствах Дону, так і в сусідніх Катеринославській і Саратовській губерніях, і, навіть, далеко від рідних станиць. Так, у 1898 р. на Сулінському металургійному заводі працювало 105 козаків (4% від загального числа робітників) [11, с. 167].

Не випадково відомий журналіст, прибічник ідеї реакційної верхівки козацтва «Дон для донців» А.М.Греков, змушений був в 1912 р. визнати, що одним із чинників, які сприяли розвитку промисловості в Таганрозькому окрузі, було селянське малоземелля, а у зв'язку з ним – дешевизна робочих рук в окрузі. Так, А.Греков писав, що на Таганрозькому металургійному заводі «калічать, живцем смажать людей, ламають ребра, обливають «шлаком» з голови до ніг, а люди все йдуть і йдуть» [3, с. 146-150].

Про значення козацтва як джерела поповнення рядів шахтарів і металургів говорять й інші матеріали. Так, зі спогадів К.Є.Ворошилова витікає, що в 1905 р. на заводі Гартмана в Луганську працювала велика кількість колишніх козаків [6, с. 268]. З таким же явищем ми зустрічаємося і в Юзові. Коли в 1907 р. начальник поліції Юзівського району в спеціальній записці на ім'я директора департаменту поліції давав характеристику військам району, він висловився проти розміщення в ньому козачих підрозділів. Мотивування було таким: «Маса робочих (у Юзівці) з Дону мимоволі зближує їх з військовими козачими підрозділами» [4, с. 106]. На підтвердження своєї думки він в записці він наводить факт, коли 3-тя окрема козача сотня відмовилася в Юзівці приборкувати робочий рух у 1906 р.

Непрямым, але переконливим показником зростання значення місцевого населення як джерела поповнення рядів промислових робочих служать відомості про співвідношення прийшлих і місцевих (не місцевих) сільськогосподарських робочих Півдня України в цей період. Відомо, що сільськогосподарські робочі, не знайшовши роботи в поміщицьких економіях або в куркульських господарствах, дуже часто ставали шахтарями або чорноробами на заводах. Так, Ф.Є.Лось із доповідної записки Головного управління землеробства і землеустрою, складеної напередодні першої світової війни, наводить такі дані. Тільки за 1907-1911 рр. число прийшлих робітників зменшилося в Херсонській губернії на 30%, в Катеринославській – на 38%, в області війська Донського – на 41%. Разом з тим, загальна кількість сільськогосподарських робочих на Півдні в цей період не тільки не зменшилася, а зросла [7, с. 75]. Це при тому, що в цей час, особливо в результаті проведення століпінської аграрної реформи, в сільському господарстві збільшилася частка місцевих робочих. За даними Я.Я.Полфорова, місцеві сільськогосподарські робочі скла-

дали в 1882-1891 рр. у Новоросійському районі 20%, а в 1902-1912 рр. – 31%, у Донському районі, відповідно, 12 і 22,4% [9, с. 10]. Але Я.Я. Полфьоров узяв великі проміжки часу і, якщо виділити п'ятиріччя з 1907 по 1912 рр., то відсоток, на нашу думку, буде ще вищий.

Нарешті, є прямі показники збільшення ролі місцевих жителів як джерела поповнення числа робітників гірничопромислового Півдня України. Правда, їх небагато, але вони, мабуть, типові. Так, Ю.Й.Сірий наводить дані з паспортних книг Миколаївського суднобудівельного заводу, мідно-котельного і механічного цехів Луганського паровозного заводу, з актів про нещасні випадки із робочими металургійного заводу і копалень акціонерного товариства Сулінського заводу, з яких видно, що в ці роки вихідці з місцевих жителів склали значну частину робітників кам'яновугільних копалень. Великий відсоток місцеві мешканці мали і серед робочих заводів, причому вагомий. Кількість місцевих мешканців в загальній чисельності робітників за передвоєнне десятиліття помітно підвищилася (табл. 3). Те, що в двох цехах Луганського заводу, як і Горлівського в 1913 р., відсоток місцевих робочих був дещо менший, ніж в 1904-1907 рр., не може вплинути на загальний висновок, тому що такі коливання цілком можливі. При цьому, навіть той менший показник є дуже високим.

З моменту виникнення Миколаївського заводу на ньому працювала дуже велика кількість місцевих робочих. Вони перейшли на цей завод з існуючого в місті казенного суднобудівного підприємства, а також з порту. Серед металургів, яких було прийнято на Миколаївський завод, місцеві мешканці склали: у 1900 р., – 54,3%, в 1909 р. – 42,2%, в 1912 р. – 42,9, в 1913 р. – 29,2%. Таким чином, у 1913 р. на завод було найнято майже вдвічі менше людей, ніж в будь-якому з попередніх років. Херсонська губернія, і особливо місто Миколаїв, вже не змогли дати заводу майже вдвічі більше робітників, ніж раніше.

Таблиця 3.

Частка місцевих робітників на заводах у 1904 – 1913 роках (%)

Назва підприємства	1904 р.	1907 р.	1913 р.
Горлівський машинобудівний завод	62,8	–	42,4
Луганський завод Гартмана	–	80,4	72
Сулінський металургійний завод	29,8	39,6	41,5
Миколаївський суднобудівний завод	–	–	29,2

Наведені дані мають відношення до тих осіб, яких було прийнято на роботу, але, якщо ж мати на увазі постійних робітників на заводах та рудниках, то туг значна вага місцевих мешканців була особливо великою, оскільки вони рідше за інших покидали підприємство.

Таким чином, підводячи підсумок, необхідно зазначити, що в джерелах міститься дуже мало відомостей про ступінь пролетаризації місцевих селян промислового району Півдня України. Судячи з ма-

теріалів про селян шести волостей Бахмутського повіту (про них вже йшлося), то близько 40% з них практично не мали власної землі. Після проведення століпінської аграрної реформи, землі позбулася і значна частина тих селян, які її мали по 0,25 і 0,5 наділу. Однак, безсумнівним залишається те, що багато хто з них змушений був працювати на заводах і шахтах, хоча й зберігав більш-менш тісний зв'язок із землею.

РЕЗЮМЕ

Автор, используя как уже известные, так и малоизвестные материалы, рассматривает вопрос, связанный с формированием промышленных рабочих российских губерний Юга Украины в конце XIX – начале XX веков из числа местного крестьянства, как одного из его главных источников. Приводятся сведения, которые показывают, каким образом происходил процесс пролетаризации местного крестьянства, анализируются характерные особенности его закрепления на ближайших предприятиях.

SUMMARY

The author using both well-known and little known materials considers the question of forming Russian industrial working provinces of the South of Ukraine at the end of XIX – the beginning of XX centuries of local peasantry as one its most important sources. The author adduces the information which shows us the process of proletarianization of local peasantry, analyses characteristic features of tis fastening at the nearest enterprises.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Нестеренко А.А. Очерки истории промышленности и положения пролетариата Украины в конце XIX в. – начале XX в. – М.: Госполитиздат, 1954.
2. Погожев А.В. Учет численности и состава рабочих в России. – СПб., 1906.
3. Греков А.М. Приазовье и Дон. – СПб., 1912.
4. Серый Ю.И. Рабочие Юга России в период империализма (1900-1913). – Ростов на Дону, 1971.
5. Праці X губерньського з'їзду земських лікарів і представників земських установ Катеринославської губернії 4-13 березня 1910 р. Т.1. – Катеринослав, 1910.
6. Ворошилов К.Е. Рассказы о жизни (Воспоминания). Кн.1. – М.: Политиздат, 1971. – С. 268.
7. Лось Ф.С. Робітничий клас України в 1907-1913 роках. –К., 1962. – С. 75.

8. Лось Ф.Е. Формирование рабочего класса на Украине и его революционная борьба в конце XIX и в начале XX столетия. – К.: Госполитиздат УССР, 1955. – С. 153-154.
9. Полферов Я.Я. Сельскохозяйственные рабочие руки. – СПб., 1913. – С. 10.
10. Рашин А.Г. Формирование рабочего класса России: Историко-экономические очерки. – М.: Соцэргиз, 1958. – С. 204.
11. Хлыстов И.П. Дон в эпоху капитализма. 60-е – середина 90-х годов XIX века. – Ростов на Дону: Изд. Ростовского ун-та, 1962.

ББК 66.72 (4 УКР) Профспілки України

Свєськова Н.В.

ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОФСПІЛОК КРІЗЬ ПРИЗМУ ЇЇ ДОЦІЛЬНОСТІ (1991-2000 рр.)

У статті розглядається політична діяльність профспілок України за період 1991-2000 рр., в яку входить використання страйків, як методу впливу на владу, взаємодія з політичними партіями та участь у виборчих кампаніях. На основі аналізу автор доходить висновку про повну доцільність цього нового виду роботи суспільних організацій.

В період сучасної розбудови незалежної держави на демократичних засадах надзвичайно важливою постає проблема формування та розвитку політичної системи України. Особливо суперечливо цей процес проходить у сфері громадських інституцій, які намагаються знайти своє місце в нових політичних умовах. Не є виключенням і професійні спілки, які намагаються подолати сумнозвісний статус “привідних пасів” і напрацювати нову модель профспілкового руху як дієвого інституту громадянського суспільства.

Задля цього профспілки, які за радянських часів були організацією, “тісно” пов’язаною з керуючою партією, з початком демократичних перетворень розширили пріоритети своєї діяльності до сфери політичної. Варто зазначити, що протягом 90-х років вони проявили себе як потенційна політична сила, здатна впливати на соціально-політичні орієнтири суспільства. З цієї точки зору, виступає актуальною необхідність вивчення витоків та перспектив політичної діяльності профспілок, що, у свою чергу, допоможе визначитись у дискусійному питанні її доцільності взагалі.

Дослідженню пропонованої проблеми певною мірою сприяла і наявна історіографічна база, яку, напевно, не можна віднести до категорії міцних. Головним чином це обумовлено тим, що політична діяльність профспілкових об’єднань, яка є новим феноменом в їх ро-